

КОМПАРАТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ МИКОЛИ ЄВШАНА ТА МИКОЛИ ГУМІЛЬОВА: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

В статті обґрунтовується та простежується спільність естетичної аксіології Миколи Євшана та Миколи Гумільова як виразників домінуючих модусів модерністської свідомості в українській і російській літературній критиці 10-х років ХХ століття. Порівняльний аналіз літературно-критичних концепцій М. Євшана та М. Гумільова дозволяє констатувати близькість естетичних стратегій, що були задані певними культурно-історичними і етноментальними інтенціями їх критичної свідомості.

Ключові слова: естетична аксіологія; модерністська свідомість; українська та російська літературна критика; Микола Євшан; Микола Гумільов.

Про природу, статус і роль літературної критики сперечаються на протязі усього її існування, оскільки в цій межовій (між мистецтвом і наукою) формі творчої діяльності різноманітно проявлялись широкі можливості критичної думки, уяви і оцінки. Роль літературної критики в історії українського і російського модернізму – це особлива, але мало досліджена сторінка у вітчизняному літературознавстві. Та й концепція літературного модернізму в його генезі і типології, сама літературна критика цього періоду як сфера і форма культури модерного типу потребують ще фактографічної систематизації і розробки адекватних явищу методологічних обґрунтувань. Це позначається на характері сучасних літературознавчих розвідок критичної спадщини представників українського і російського модернізму кінця ХІХ – початку ХХ років.

Вибраний нами компаративістський ракурс літературознавчого дослідження літературно-критичних систем Миколи Євшана і Миколи Гумільова спонукає зосередитись на індивідуальних і типологічних ознаках естетичного модусу їх літературно-критичної свідомості. Сьогодні ці творчі особистості справедливо розглядаються літературознавчою наукою як представники модерністського руху.

Їх літературно-критична діяльність прийшла на початок ХХ століття, який в європейському інтелектуальному просторі позначився кардинальними змінами гносеологічної та аксіологічної орієнтації творчої свідомості. В мистецтві «класичного літературного модернізму» [1, с. 99] [6, с. 4], як образному самопізнанні перехідної культури раніш ніж у інших культурних сферах виявилися ці новації. М. С. Каган справедливо вказує, що «модернізм був ірраціоналістичною реакцією на раціоналізм європейської свідомості; зрозуміло, що в мистецтві він відчував себе набагато органічніше і «затишніше», ніж у філософії і науці» [4, с. 503]. Інтенсивне аналітичне осмислення цієї нової естетичної аксіології, як і безпосереднє її

формування відбувалось в різноманітних формах модерної літературно-критичної діяльності, естетична стратегія якої багато в чому визначалися новими явищами самого літературного процесу, який вона узагальнювала, намічаючи перспективи. При цьому, як характерну особливість творчої модерністської свідомості можна відзначити потяг до фундаментальності, в літературно-критичній діяльності виражений нахилом до філософичності і науковості. Взагалі, взаємодія науки і мистецтва в кінці ХІХ – поч. ХХ ст. стала ознакою епохи, багато в чому обумовлюючи загальний підйом творчого мислення, його динаміку. На цих засадах літературно-критична думка прагнула визволення від монополізму естетичних доктрин попередньої культурної епохи, культивуючи принцип поліцентризму.

Літературно-критична практика цього періоду значно розширила свої межі, виходячи і на рівень нового аксіологічного обґрунтування культури і специфіки естетичного. Інтегративність стала характерною особливістю творчого і критичного мислення взагалі. Спрацьовували і загальні механізми функціонування критичної свідомості в культурній ситуації перехідного типу, що позначалось на загострюванні онтологічного виміру художньо-естетичних явищ та літературного процесу. В критичній практиці початку століття це проявилось не тільки в тлумаченні окремих творів чи питань творчості певних авторів, у чому і полягає функція критики, а в дискусії навколо мети і завдань мистецтва, тобто в прямому зверненні до проблем естетики.

Українські і російські письменники епохи класичного модернізму в критиці часто виступали з філософсько-мистецтвознавчими трактатами, різноманітними формами літературно-критичної есеїстики, теоретичними статтями, що ілюстрували масштабність аналітичної думки художників слова (І. Франко, Д. Мережковський, І. Анненський, Леся Українка, В. Брюсов та

ін.). Сама ситуація зміни норм духовного життя та естетичної аксіології підвищувала загальнокультурну значущість літературної критики, покликаної формувати не тільки ціннісні орієнтири читача, але і спрямовувати творчий пошук самих письменників. Критики епохи модернізму, усвідомлюючи всю відповідальність своєї місії, часто виступали ще і як талановиті популяризатори і організатори художнього життя. Близькість світоглядних і естетичних позицій приводила до консолідації творчих зусиль і формування численних літературних об'єднань, гуртків, профільних видавництва.

У Києві, наприклад, на цих підставах в 1909 році був заснований журнал «Українська хата» (1909–1914), в якому чільне місце посів оригінальний і талановитий критик М. Євшан. У Петербурзі саме в 1909 році почав виходити журнал «Аполлон», де плідно співробітничав М. Гумільов, спеціалізуючись на поетичній критиці. Крім «Аполлона» М. Гумільов був критиком акмеїстичного «Цеху поетів», друкуючись в його органі – журналі «Гіперборей», який виходив у 1912–1913 роках.

Критична спадщина М. Євшана і М. Гумільова, така значуща і вагома в формуванні нової естетичної свідомості і літературно-критичної орієнтації 10-х років, тільки в останній час була передрукована і систематизовано представлена читачеві збірником М. Гумільова «Листи про російську поезію» [2] і збірником праць М. Євшана «Критика, літературознавство, естетика» [3]. В літературознавстві зроблено перші кроки в тлумаченні естетичних принципів М. Гумільова і М. Євшана, але явно бракує більш повного естетичного виміру їх спадщини. Спроб співставлення літературно-критичних систем М. Євшана і М. Гумільова в аспекті її естетичних орієнтирів ще не було.

На тлі багатьох розбіжностей естетичних стратегій українського і російського модерного руху критична спадщина М. Євшана і М. Гумільова, при всій самобутності особистостей і талантів, дає підстави для порівняння і аналізу їх творчих принципів, які означають новий етап світоглядно-естетичних пошуків модерної критичної свідомості 10-х років. У М. Гумільова і М. Євшана були певні переваги в порівнянні з представниками першої хвилі модерністської критики. Активна дискусія між прихильниками старого і нового мистецтва, яка почалася в українській і російській критиці ще в 90-ті роки XIX ст., в 10-ті XX ст. не знизилася своєї полемічності, але спромоглася на розширення саме естетичної (а не тільки соціологічної та політичної) аргументації.

Серед спільних чинників, що формували критичну позицію М. Євшана і М. Гумільова, підкреслимо характер інтелектуального середовища, особливості їх натури. Широка гуманітарна освіта, творча атмосфера оточення (Львівський і Віденський університети, робота М. Євшана у М. Грушевського; Сорбонна і Петербурзький університет, школа В. Брюсова і В. Іванова в долі М. Гумільова), допитливість і діяльність особистостей обумовили орієнтацію їх естетичної свідомості в модерністському творчому русі. Констатуємо спільність М. Євшана і М. Гумільова у відношенні до літературної критики як до суто професійної

справи. Саме їй віддав всю свою творчу енергію у 10-ті роки XIX ст. М. Євшан. І. М. Гумільов для своїх сучасників був, найперше, метром акмеїстичного руху, в якому його літературно-критичні оцінки завжди були вирішальним словом.

Своє бачення цілей і завдань літературної критики М. Євшан висловив в останньому розділі статті «Суспільний і артистичний елемент у творчості», де відзначено, що критика мусить бути «дійсно науковою, дійсно творчою, яка може вносити поправки до твору мистецтва і доповнювати його, – одним словом, усвідомлювати та поглиблювати **життя твору**» [3, с. 24]. В контексті культурної ситуації початку XX століття постановка питання про науковість критики означала її включення в актуальну для епохи полеміку про предмет і методи критичного судження мистецтва. Зрозуміло, що лінії модерністської критики в різних національних літературах генетично були пов'язані з естетичною критикою XIX сторіччя, але при цьому індивідуальні герменевтичні моделі модерністів формувались у взаємодії складних чинників (інтенціональних, етноментальних, культурно-історичних та ін.). М. Євшана і М. Гумільова об'єднувало те, що вони декларували і практично втілювали принципи науковості критики, на відміну від популярного в першій хвилі модерністських національних рухів погляду на критику як на діяльність художнього типу, що приводило до індивідуальної міфологізації художнього явища чи поетичного світу митця в літературній критиці. Крайнім вираженням цієї лінії стала позиція Оскара Уайльда, підкреслена в статті «Критик як митець». У Росії ця концепція мала продуктивне продовження в моделях літературно-критичної інтерпретації Д. Мережковського, І. Анненського, Ю. Айхенвальда, М. Цветаєвої та інших. М. Євшан і М. Гумільов розглядали критику не як специфічну художню діяльність, а як творчу роботу, спрямовану на вивчення «життя твору», тлумачення якого вимагає високої філологічної культури. В своїй критичній практиці вони й проклали нові вектори. На відміну від літературних критиків, які були зосереджені на ілюстрації креативних можливостей своєї критичної свідомості (хоча постсимволістами вона і не применшувалась), М. Євшан і М. Гумільов проклали шляхи до літературно-критичного охоплення «життя твору».

У статті «Суспільний і артистичний елемент у творчості» М. Євшан пише: «... я думаю, що критика може бути всім, може вибирати собі найрізноманітніші форми і методи, тільки одним не може бути: збіркою апріорних форм та постулатів... найкраще не мати критикові ніякого *світогляду*. В момент розглядання твору і момент відбирання його вражень всі принесені нами засади та погляди будуть нас тільки упереджувати до твору, ставати на перешкоді і віддалювати від творця» [3, с. 24].

М. Гумільов тезу про науковість критики ілюструє типологією читачів у статті «*Читач*», до числа яких можна віднести і критиків. Він констатує переваги «читача – друга» «Цей читач думає тільки про те, про що йому говорить поет, стає мовби автором даного твору, нагадує його інтонаціями, рухами... він прекрасно знає, як пов'язані технікою всі досягнення пое-

та і як лише її досконалість є законом... закони **ЖИТТЯ ТВОРУ**, тобто взаємодію його частин треба вивчати особливо» [2, с. 498]. М. Євшан і М. Гумільов у різному контексті і на різних підставах давали обґрунтування одній стратегічній лінії критики 10-х років, яка передбачає вже не декларацію особистого сприйняття художнього явища, а осмислення його внутрішніх законів, що зумовлювали певний рецептивний ефект. Практичний аналіз творів письменників і діячів мистецтва в літературно-критичних статтях М. Гумільова і М. Євшана зводився як до встановлення взаємодії саме цих законів твору, так і виходу на рівень його прагматики.

Близькість естетичної позиції М. Євшана і М. Гумільова багато в чому обумовлена вже новою методологічною орієнтацією гуманітарної думки 10-х років взагалі і критичної свідомості зокрема. Їх критична позиція корелювала з популярними на той час філософськими, естетичними та новітніми філологічно-теоретичними підходами.

Не враховуючи останній фактор, Галина Мухина – автор розвідки про естетику М. Євшана – пов'язувала його тлумачення «чистого мистецтва» кінця XIX – початку XX ст., на жаль, тільки з «засадами, усталеними традиційною українською критикою» [5, с. 27]. З цим не можна погодитись і тому, що М. Євшан ніколи не поділяв поглядів традиційної критики на літературу як «служницю» суспільства і зосередженою тільки на ідеї твору, про що свідчить його стаття «Суспільний і артистичний елемент у творчості». Положення ж програмної статті критика «Проблеми творчості» теж слід розглядати в більш широкому науковому контексті епохи. М. Євшан писав: «Зовсім природно, що всякий ідеал, щоб він був корисний, цебто щоб він був дійсною силою, движущою покоління, мусить виходити тільки з життя, мусить звертатися до життя, кінцеву свою ціль покладати в ньому» [3, с. 14]. Але за цією, здавалося б, суто тенденційною тезою стоїть загальна естетична проблема міметичності мистецтва, яка на підставах експериментальної психології і естетики кінці XIX – початку XX століть, тлумачилась вже як його онтологічна риса. Тому звернення в літературі до реальності світу на рівні проблематики і ідеї твору, його художніх картин і образів розглядається М. Євшаном і М. Гумільовим як онтологічна здатність творчої свідомості, що регламентує моделювання художньої дійсності. При цьому певна різниця ідейно-світоглядних і естетичних позицій критиків зумовила розбіжності в мотивації актуальності концепту «життєва реальність».

Пафос самодостатності краси земного світу М. Гумільов утверджує як в ліриці, так і в літературній критиці. Наприклад, у статі «Життя вірша» він підкреслює «право кожного явища бути самодостатнім, таким, що не потребує виправдання свого буття», в якому «саме високе право – служити іншим» [2, с. 504]. Звернемо увагу на прагнення Н. Гумільова враховувати і етичний аспект в прагматиці твору, на що, на жаль, літературознавство ще не звернуло належної уваги, а навпаки, констатувало його етичну індиферентність в ключі загального виклику модернізму класичній етиці. В статті «Життя вірша», порівнюючи дві

характерні тези естетики: «мистецтво для життя» і «мистецтво для мистецтва», М. Гумільов зауважує: «...якщо вибрати з двох вищенаведених тез, я сказав би, що в першій більше поваги до мистецтва і розуміння його сутності» [2, с. 504].

Взагалі ж, в 10-ті роки, в постимволістській культурній ситуації, творча свідомість ілюструвала не стільки апологетику першої чи другої з цих тез, скільки намагалася знайти форми їх примирення і взаємодії, на відміну від декадентської свідомості, що абсолютизувала панестетизм. При цьому російська література і критика акмеїстів десятих років свою естетичну програму формувала не тільки, «долаючи наслідки символізму» (концепція В. Жирмунського, яку в свій час заперечив Б. Ейхенбаум, закладаючи протилежну наукової концепції акмеїзму), а в творчій полеміці розвиваючи їх певні положення. Символісти своєрідно вирішували проблему взаємодії життєвої і художньої реальності, про що М. Гумільов писав: «Дійсно, світ образів знаходиться в тісному зв'язку із світом людей, але не так, як про це думають звичайно. Не будучи аналогом життя, мистецтво не має буття вповні подібного нашому, не може нам дати чуттєвого спілкування з іншими реальностями» [2, с. 506]. Звернення М. Гумільова в критичній практиці до митців попередніх культурних епох зумовлювалася і культурологічним модусом його критичної свідомості. В програмній статті «Спадщина символізму і акмеїзм» М. Гумільов пише: «Всякий напрямок переживає закоханість до тих чи інших творців та епох. Дорогі могили зв'язують митців найбільше. В колах близьких до акмеїзму, найчастіше проголошують імена Шекспіра, Рабле, Віллона і Теофіля Готье. Підбір цих імен не довільний. Кожне з них – наріжний камінь для будови акмеїзму, висока напруга тієї чи іншої стихії. Шекспір показав нам внутрішній світ людини; Рабле – тіло і його радощі, мудру фізіологічність; Віллон повідав нам про життя, яке нітрохи не сумнівається [2, с. 500]. В цих письменниках М. Гумільова приваблює їх людське буття і творчість, об'єднаних пафосом краси і мудрості, розглядати в онтологічному ракурсі. Тому і символістам, що теж тяжіли до цього пафосу, М. Гумільов віддавав належне як «гідним батькам» [2, с. 498].

Проблематика, яку актуалізує М. Євшан в своїй позитивній естетичній програмі, задана в першу чергу його почуттям громадянина, патріота національної ідеї і народного слова, при цьому критик гостро відчуває іманентні імпульси зміни культурно-естетичних орієнтирів початку XX ст. В поезії показником для нього стала творчість і позиція Татаса Шевченка, котрому присвячені статті «Релігія Шевченка», «Шевченко і ми», «Тарас Шевченко», «Шевченко і Куліш». У поетичній культурі початку XX ст. М. Євшана схвалює літературу, «яка вивела б нас знов на свіже повітря, дала нам знов ЗДОРОВ'Я ДУШІ» [3, с. 13]. Але досягнути це можливо на нових методологічних засадах літературного процесу.

Типологічний статус критики М. Євшана ще не визначений сучасним літературознавством. Але попередній аналіз дозволяє зробити певні висновки. Очевидно, що літературні критики десятих років виходи-

ли із загальних настанов модерністської аксіології на продуктивне засвоєння світоглядного, естетичного і поетичного досвіду попередніх течій та окремих творчих суб'єктів. Порівняння літературно-критичних кон-

цепцій М. Євшана і М. Гумілова дозволяє ставити питання про близькість естетичних стратегій, позначених культурно-історичними і етноментальними інтенціями їх критичної свідомості 10-х років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баррі П. Вступ до теорії : літературознавство і культурологія : [навчальне видання] / Пітер Баррі; [Пер. з англ. О. Погинайко; наук. ред. Р. Семків]. – К. : Смолоскип, 2008. – 360 с.
2. Гумилев Н. Письма о русской и зарубежной поэзии / Н. Гумилев // Гумилев Н. Золотое сердце России; [сост., вступ. ст., коммент. В. Л. Полушин]. – Кишинев : Лит. артистикэ, 1990. – С. 493 – 661.
3. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / М. Євшан; [упор. Н. Шумило]. – К. : Основи, 1998. – 658 с.
4. Каган М.С. Эстетика как философская наука. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 544 с.
5. Мухина Г. Эстетика Николая Евшана / Г. Мухина. // Сучасність. – №4. – 1984. – С. 24– 33.
6. Пахарева Т. А. Русская литература рубежа XIX–XX веков. Курс лекций. / Т. А. Пахарева. – К. : Издательский Дом Дмитрия Бурого, 2015. – 160 с.

Н. В. Сподарец,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, г.Одесса, Украина.

КОМПАРАТИВНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКИ НИКОЛАЯ ЕВШАНА И НИКОЛАЯ ГУМИЛЕВА

В статье обосновывается и прослеживается общность эстетической аксиологии Н. Евшана и Н. Гумилева – выразителей доминирующих модусов модернистского сознания в украинской и русской литературной критике 10-х годов XX века. Сравнительный анализ литературно-критических концепций Н. Евшана и Н. Гумилева позволяет констатировать близость эстетических стратегий, заданную определенными культурно-историческими и этноментальными интенциями их критического сознания.

Ключевые слова: эстетическая аксиология; модернистское сознание; украинская и русская литературная критика; Николай Евшан; Николай Гумилев.

N. Spodarets,

Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, Ukraine.

A COMPARATIVE STUDY OF NIKOLAY YEVSHAN'S AND NIKOLAY GUMILEV'S LITERARY CRITICISM: AXIOLOGICAL ASPECTS

The article examines and explains the common aesthetic axiology of Nikolay Yevshan and Nikolay Gumilev, literary critics of the main mode of modernistic consciousness in the Ukrainian and Russian literature of the 10-s years of the 20th century. The comparative perspective of the study of the critic's literal-critical system is consistent with the intentions of their critical consciousness. The term used by Gumilev in his aesthetic declarations to the experience of the writers of the preceding cultural epochs (Shakespeare, Rabelais, Villon and Gautier) is considered by me as an indicator of the cultural and aesthetic mode of his critical consciousness. Gumilev prefers an ontological approach the existential questions in the work of these writers, which they associated with the pathos of beauty and wisdom. The issues of Yevshan's aesthetic program are determined by his position as citizen, a patriot with a national idea. The axiological reference point for the critic was the work and the position of Taras Shevchenko. Yevshan's typological criticism status in modern literary criticism has not been clearly defined yet. The analysis allows to draw certain conclusions. Obviously, the literary critics of the 10-s years came from the general setting of modernism axiology on the productive absorption of certain ontological, aesthetic and poetic experience of previous literary trends and individual writers. The comparative analysis of the literary-critical concepts of Yevshan and Gumilev in the 10-s years helps to determine the proximity of aesthetic strategies, given by certain cultural-historical and ethnomental intentions of critical consciousness.

Key words: aesthetic; axiology modernist consciousness; Ukrainian and Russian literary criticism; Nikolay Yevshan; Nikolay Gumilev.